

Kolísání znělosti souhlásek v přejatých slovech v češtině: Výsledek výzkumu výslovnostního úzu*

Fluctuation in consonant voicing in loanwords in Czech: Results of a pronunciation survey

This article draws on data obtained through research on pronunciation of loanwords among Czech speakers in the two most populous cities in the Czech Republic (Prague, Brno) in 2014. More than 60 words out of the total number of 300 expressions included in the survey were investigated from the perspective of fluctuation in voicing. Most of these words consist of Anglicisms and lexemes of Latin or Greek origin. The pairs *s/z* and *k/g* fluctuate most often; several other pairs also display some fluctuation peripherally. As concerns the pair *s/z*, in accordance with previous studies, it can be stated that in contemporary Czech, the preference for the voiced variant prevails. It cannot be decidedly stated, however, that voicing will spread further and that it will prevail in all cases in the future; the resultant forms are actually influenced, for example, by the language of origin, the time period of the borrowing, the distribution of the word, the type of fluctuating consonants, or the neighbouring sounds. As concerns socio-linguistic categories, age and education have proven to be especially important. For example, in some recently borrowed Anglicisms, the voicing will probably continue to prevail strongly, and on the contrary, it will likely tend to recede in the groups *kr*, *kl* in expressions adapted earlier. The fluctuation of voicing in loanwords and proper names is natural; if it does not influence the comprehensibility or the quality of the speech, it does not cause any communication problems.

Key words: Czech, loanwords, pronunciation, usage, consonant voicing, Anglicism

Klíčová slova: čeština, přejatá slova, výslovnost, úzus, souhlásková znělost, anglicismus

1 Úvod

V převážné většině jazyků světa lze nalézt současně znělé i neznělé souhlásky (srov. Maddieson, 1984, s. 35 a dále; Ashby – Maidment, 2015, s. 31). Připomeňme, že v češtině na základě znělosti rozlišujeme 11 dvojic souhlásek (jako první je vždy uvedena neznělá): [p]–[b], [t]–[d], [tʰ]–[dʰ], [k]–[g], [f]–[v], [s]–[z], [š]–[ž], [x]–[h]/[ɣ], [ɟ]–[ɣ̃], [c]–[d͡ʒ], [č]–[d͡ʒ̃].¹ Všechny další české souhlásky jsou znělé nepárové a označují se jako sonory.

---

* Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu GA ČR č. 16-06012S a s podporou RVO: 68378092.

¹ Hlásky *ch* [x] a *h* [h] tvoří tzv. nepravý pár, protože se kromě znělosti liší i místem tvoření. V češtině se však fakultativně vyskytuje i skutečný znělý protějšek souhlásky [x], kterým je znělá

V nedávné době se znělostí (nejen) v češtině podrobně zabýval R. Skarnitzl, své především akustické, artikulační a fonologické poznatky ohledně tohoto jevu shrnul v knize *Znělostní kontrast nejen v češtině* (Skarnitzl, 2011). Cílem tohoto článku je na bádání v oblasti znělosti českých souhlásek navázat a na základě analýzy výsledků aktuálního výzkumu výslovnostního úzu rozšířit současné poznání o další aspekt této problematiky – specifické chování výrazů cizího původu (včetně vlastních jmen) ve srovnání s domácí slovní zásobou.

Kolisání znělosti u přejatých slov a u proprií není v češtině rozhodně jevem novým. Rozsáhlý a velmi hodnotný výklad na toto téma podal Vilém Mathesius roku 1935 ve *Slově a slovesnosti*, přičemž znělostní problematiku zmínil již v přednášce na schůzi Pražského lingvistického kroužku 2. 4. 1932, která vyšla následně i tiskem v *Časopise pro moderní filologii* (Mathesius, 1932). Na něj později navázal analýzou dat získaných díky práci ortoepické komise při Ústavu pro jazyk český František Daneš studií otištěnou v *Naši řeči* (1965), které předcházela anglicky psaný text v periodiku *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* (Daneš, 1964). Kromě těchto publikací je nezbytné v této souvislosti zmínit např. ještě příspěvky M. Romportla (1953) nebo H. Kučery (1958). V novějších publikacích se na kolísání znělosti v přejatých slovech nejčastěji upozorňuje v kontextu ortoepických pojednání, viz např. *Výslovnost spisovné češtiny* (1978, s. 46–50), Hůrková (1995, s. 58–61), Palková (1997, s. 344) a Zeman (2008, s. 101–108).

Z citovaných studií a příruček vyplývají následující závěry: Není neobvyklé, že v přejatých obecných slovech i vlastních jménech znělost u souhlásek kolísá a uplatňují se zde procesy, které v domácí slovní zásobě nepozorujeme (případně pouze výjimečně, např. progresivní asimilace znělosti). Ke znělosti konsonantů často vede jejich postavení vedle sonor, tj. souhlásek znělých nepárových. Nejčastěji kolísají dvojice *s/z* a *k/g*, avšak okrajově i některé další. Zejména u páru *s/z* převažuje tendence upřednostňovat konsonantickou znělost před neznělostí, a to často i v intervokalických pozicích. Z fonologického hlediska lze vztah *s/z* u přejatých slov a proprií (s výjimkou pozice na začátku slova) popsat jako přehodnocování protikladu dvou samostatných fonémů na foném jediný, jehož základní variantou je [z]. U dvojice *s/z* tak dochází z určitého úhlu pohledu v podstatě k opačnému procesu než u páru *k/g*. Zatímco hlásku *g* lze z hlediska fonologického systému spisovné češtiny považovat za pouhou variantu fonému *k* vznikající díky procesu asimilace znělosti, která se jakožto samostatný foném uplatňuje výhradně u přejatých slov a proprií, pár *s* a *z* se chová u nepřejatých

---

velární frikativa [ɣ]. Neznělá souhláska [ʃ] se v češtině pravidelně vyslovuje na konci slova a v sousedství neznělé souhlásky, v ostatních kontextech se vyskytuje znělé [ř]. Hlásky [d̥z] a [d̥ʒ] vznikají v domácí slovní zásobě v důsledku asimilačních procesů, jako samostatné fonémy se objevují v přejatých výrazech a vlastních jménech. Více viz např. Z. Palková (1997, s. 213).

slov jako regulérní znělostní protiklad, v subsystému přejímek a proprií klesá na vztah dvou variant fonému jednoho.

Jako příčiny kolísání můžeme označit následující skutečnosti: Mezi fonologickou stavbou češtiny a strukturou jazyků, z nichž byly výrazy přejaty, jsou značné rozdíly, až rozpory, což se projevuje i častou fonotaktickou odlišností přejaté slovní zásoby a proprií v porovnání s domácími slovy. Vyskytují se zde různorodé vztahy mezi grafikou a výslovností (na rozdíl od nepřejaté slovní zásoby, v níž jsou vztahy písmo–zvuk víceméně pravidelné), z čehož pramení nejistota mluvčích, jak se slovem nakládat. Cizí výrazy tak mohou u některých mluvčích vzbuzovat dojem, že jejich výslovnost musí být vždy odlišná od pravopisu.² Uplatnit u přejatých slov stejný vztah mezi písmem a výslovností, jako je tomu v domácí slovní zásobě, může být pocíťováno jako příliš mechanická, tudíž nesprávná adaptace. Často hraje roli i neznalost původní výslovnosti, případně falešné představy o ní; dochází také k přenášení zásad platných pro jeden cizí jazyk i na slova z jazyka zcela odlišného. Mnohdy výslednou zvukovou podobu ovlivňuje např. analogie s podobně utvářenými slovy. V některých případech je výslovnostní kolísání v nepřímých pádech a v odvozeninách způsobeno nejistotou ohledně základní podoby slova, na jejímž konci dochází k pravidelné ztrátě znělosti (srov. např. výraz *standard* v části 5). Kolísání mohou dále způsobovat dvě protichůdné tendence – na jedné straně jde o snahy k odstraňování cizosti³ (tj. k takzvanému počešťování čili k různému přizpůsobování přejatých výrazů v celé jejich struktuře domácím fonologickým i grafickým poměrům), na straně druhé však existují i silné sklony ke zdůraznění cizosti, což se projevuje mj. upřednostňováním znělých souhlásek, které jsou pocíťovány jako příznačné pro cizí slova.

2 Data

Tento příspěvek vychází z výsledků výzkumu výslovnostního úzu, který probíhal v Praze a v Brně v roce 2014. Zkoumána byla výslovnost 300 různých výrazů, obecných slov i vlastních jmen pocházejících z cizích jazyků, u 300 mluvčích. Jednalo se o muže a ženy se základním, středoškolským i vysokoškolským vzděláním ve věkových kategoriích 18–39 let, 40–59 let a nad 60 let. Celkem tedy bylo nahráno a analyzováno 90 000 autentických podob slov, u nichž je možné předpokládat fonetickou variabilitu, případně jejichž grafická forma se od výslovnosti výrazně liší. Každý ze zkoumaných výrazů, získaných

---

² Např. v případě grafému *s* se mohou někteří uživatelé jazyka domnívat, že je vždy nutno jej v přejímkách realizovat jinak než [s]. Postupují pak např. podle „pravidla“: *vidím s, čtu [z]*.

³ Důsledné nahrazování „cizího“ segmentu *g* „domácí“ souhláskou *k* bylo v přejatých slovech možné dříve pozorovat v jihozápadočeských nářečích (srov. např. Voráč, 1951), mluvčí z této oblasti však do aktuálního výzkumu úzu zařazení nebyli (viz část 2).

na základě excerpte frekvenčního seznamu korpusu SYN2010, byl zapojen do prostředí krátké věty, kterou si respondent zapamatoval a pak ji (již bez textové opory) vyslovil. Věty byly respondentům postupně promítány v powerpointové prezentaci. Přepis nahrávek provedli jednotliví autoři výzkumu individuálně pomocí sluchové analýzy, v případě pochybností byly sporné položky vyřešeny přeposlechem na kolektivním setkání všech čtyř výzkumníků. Detailní informace o metodologii výzkumu podává studie Dubědy a kol. (2014b), veškeré výsledky jsou k dispozici v online Databázi výslovnostního úzu cizích slov (<http://dvucs.ff.cuni.cz/>).

Ke kolísání znělosti souhlásek došlo ve více než 20 % zkoumaných výrazů, hojněji u obecných slov než u vlastních jmen. Není překvapivé, že nejčastěji kolísaly konsonanty *s/z*, méně *k/g* a dále pak pouze v malém množství případů *c/dz*, *č/dž* a *t/d*. Z hlediska jazyka původu lze vyčlenit dvě nejvýraznější, vzájemně značně odlišné skupiny: lexémy latinského, respektive řeckého původu a anglicismy. Statistická významnost rozdílů zjištěných mezi jednotlivými zkoumanými skupinami mluvčích byla ověřována pomocí testu chí-kvadrát s referenční hodnotou $p \leq 0,05$.⁴

3 Výsledky – kolísání *s/z*

Ze všech 300 zkoumaných slov bylo potenciální kolísání znělosti *s/z* možné předpokládat u 33 výrazů (srov. Databázi výslovnostního úzu cizích slov, filtr *s/z*).⁵ Tuto skupinu tvoří 6 proprií (včetně jedné zkratky) a 27 obecných slov (viz tabulka 1), která lze ještě dále rozdělit na menší podskupiny, a to především na základě jejich současné pravopisné podoby, případně podle jejich původu atp.

3.1 Kolísání *s/z* u slov obecných

Největší skupinu tvoří obecná slova latinského nebo řeckého původu, u nichž příručky doporučují výslovnost se [z], písmeno *z* je v nich podle aktuálních

---

⁴ V souladu s doporučením J. Volína (2007, s. 134) byl užíván test chí-kvadrát s Yatesovou korekcí. Pokud byla některá z očekávaných četností menší než 5, ověřovala se statistická významnost pomocí Fisherova testu (viz Volín, 2007, s. 134). Vzhledem k tomu, že veškerá vstupní data jsou veřejně přístupná a že cílem tohoto příspěvku je upozornit zejména na obecnější tendence související s kolísáním znělosti v češtině, nikoli podat detailní statistickou analýzu všech nashromážděných dat, na statisticky významné odlišnosti se sice v textu upozorňuje, avšak bez uvážení konkrétních pravděpodobnostních hodnot *p*.

⁵ Pro úplnost dodejme, že řada z těchto výrazů byla do výzkumu zařazena primárně kvůli sledování jiných fonetických jevů, avšak ke kolísání znělosti u nich podle našich zkušeností může rovněž dojít, ne vždy však byl tento předpoklad ve sledovaném vzorku mluvčích potvrzen. Např. u adjektiva *agresivní* se hypotetická podoba [ʔagrezi:vňi:] ve sledovaném vzorku nevyskytla vůbec, avšak podle našich předběžných odhadů ještě méně pravděpodobná varianta *supermarket* [zuperma:rkɛt], ovlivněná zřejmě němčinou, zaznamenaná byla (u slov *super* a *superstar* se kolísání *s/z* opět neprojeвило).

pravopisných pravidel základní grafickou podobou (srov. např. Pravidla českého pravopisu, 1994), přičemž varianta s grafémem *s* je v současnosti hodnocena jako stylově příznaková, užívaná např. v úzce odborných textech (viz např. Pravdová – Svobodová, 2014, s. 58–59). Není tedy překvapující, že u většiny těchto výrazů se znělá souhláska vyskytla ve 100 % případů (*ambiciózní, poezie, pozitivně, pozitivní, prognóza, próza, realizace, realizovat*), u dvou z nich pak v 99 % (*filozofie, diagnóza*). Podobně se pak chovají i výrazy *impulz* a *kurz*, jejichž kodifikovaná pravopisná podoba byla do roku 1993 výhradně s písmenem *s* (*impuls, kurs*) a v současnosti jsou obě grafické varianty považovány za stylově rovnocenné (viz Pravdová – Svobodová, 2014, s. 59–60; v souladu s metodologií výzkumu byly respondentům promítány podoby se *z*, srov. Duběda a kol., 2014b, s. 129). Vzhledem k pravidelné ztrátě znělosti u koncových hlásek byla výslovnost této dvojice zkoumána v nepřímých pádech (a to ve větách: *Zvýšení daní bylo impulzem k protestům a Dotkla se tě změna kurzu koruny?*). Žádná z uvedených odlišností od předchozí skupiny však na výsledky vliv neměla, podoba [*ʔimpulzem*] byla realizována u 99 % mluvčích, tj. jen 3 respondenti vyslovili [*ʔimpulsem*], a [*kurzu*] zaznělo ve všech zkoumaných případech.

Naprosto převahu má hláska [*z*] také u adjektiva *asijský* (98 %). Ačkoli se tedy jeho standardní zvuková podoba se [*z*] od podoby grafické se *s* odlišuje, není u tohoto hesla v Novém akademickém slovníku cizích slov výslovnost zachycena (více k této problematice viz Štěpánová, 2013a). Rovněž u většiny zkoumaných anglicismů, které se ve spisovné češtině zapisují původním pravopisem, znělá souhláska dominovala: *design* (98 %), *laserový* (97 %), *leasing* (97 %).⁶ Hláska [*s*] se zde objevovala především u respondentů s nejnižším vzděláním, případně u příslušníků nejstarší věkové kategorie, kteří dané výrazy evidentně (alespoň v psané podobě) neznali a při jejich realizaci využívali tzv. grafickou výslovnost (viz adaptační principy popsané u Dubědy a kol., 2014a). Vzhledem k celkově nízkému počtu takovýchto výskytů však nejsou rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi statisticky průkazné. K anglicismům dále patří výraz *business*, jehož původní britská i americká výslovnostní podoba zní [*ˈbɪznɪs*], případně [*ˈbɪznəs*]. Ten má na rozdíl od výše jmenovaných v češtině kodifikovanou, graficky adaptovanou podobu *byznys*, považovanou za základní. U slov, která mají v češtině alternativně cizí i počeštěný pravopis, jež se navzájem výrazně odlišují, však byla do výzkumu zařazena varianta nepočeštěná (srov. Duběda a kol., 2014b, s. 130), a to v kontextu: *Letěl business třídou úplně poprvé*. Ačkoli i zde ve výsledcích naprosto převažují (v 91 %) výskyty s hláskou [*z*],

---

⁶ Ve výrazech *design* a *laser* se hláska [*z*] vyskytuje i v jejich původní anglické výslovnosti, slovo *leasing* má však v britské i americké angličtině zvukovou podobu [*ˈliːsɪŋ*]. Jak je však z výsledků výzkumu úzu vidět, v tomto případě nemá neznělost ve výchozím jazyce na adaptaci do češtiny žádný vliv (velká část mluvčích totiž pravděpodobně náležitou výslovnost v angličtině ani nezná).

podíl tzv. grafické výslovnosti obsahující hlásku [s] je vyšší (nejčastěji jde o podobu [business]), a to především opět u respondentů s nejnižším vzděláním a také z nejstarší věkové kategorie – rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi jsou statisticky významné.

Různorodější výsledky lze pozorovat u skupiny čtyř výrazů (jde o slovo *diskuse* s původem v latině a galicismy *renesance*, *resort*, *režisér*),⁷ jejichž současná základní pravopisná, stylově neutrální varianta obsahuje písmeno *s*, avšak od roku 1993 se u nich připouští rovněž psaní se *z* (což je zdůvodňováno dubletní spisovnou výslovností, srov. Pravidla českého pravopisu, 1994, s. 382). Ortoepická příručka *Výslovnost spisovné češtiny* (1978) u podstatných jmen *resort* a *renesance* uváděla výslovnost [rezort], respektive [renezance] jako hovorové varianty⁸ vedle základních podob [resort], [renesance]. Naopak v případě výrazu *diskuse* se dubleta [diskuze] vůbec nepřipouštěla, rovněž u substantiva *režisér* nebyla varianta [režize:r] ortoepickou kodifikací uznána za spisovnou. Vysoký podíl podob se souhláskou [z] má v současném výzkumu úzu zejména slovo *resort* (93 %), o něco méně častá je znělá výslovnost u výrazů *renesance* (80 %) a *diskuse* (84 %). Výsledky aktuálního výzkumu však nenaznačují, že by v úzu byla znělá varianta hojná rovněž u substantiva *režisér*; vyskytla se zde totiž pouze u 18 % mluvčích. Nejvíce respondentů užívajících podobu [režize:r], respektive [režizer] patří navíc do nejstarší věkové kategorie, u mladých mluvčích se naopak znělost objevovala zřídka, přičemž rozdíly mezi jednotlivými věkovými skupinami jsou statisticky významné. Bude tedy nanejvýš zajímavé sledovat (zejména noremní) výslovnost slova *režisér* i v budoucnu a následně zhodnotit, zda v jeho případě bylo připuštění zvukové i grafické dublety patřičné.

Poslední dvě apelativa, jimž budeme v souvislosti s kolísáním *s/z* věnovat pozornost, jsou *dres* a *servis*, u nichž ke znělostním změnám dochází v nepřímých pádech; zkoumána proto byla ve větách *Na stadion se vrátil v dresu protivníka* a *Dovez auto do servisu v Opavě*. Ačkoli spisovná grafická podoba těchto slov je výhradně se *s*, čemuž odpovídá i kodifikovaná výslovnost s neznělou souhláskou [s], v úzu se lze nikoli ojediněle setkat s realizacemi znělými.⁹ Ve výzkumu se ukázalo, že podobu [drezu] vyslovilo 22 % mluvčích, variantu [servizu] pak 6 %.

---

⁷ Podrobněji k problematice vývoje kodifikace výslovnosti i pravopisu slov *diskuse* a *režisér* viz Štěpánová, 2013b, s. 120.

⁸ Označení variant zkratkou „hov.“, která je v příručce *Výslovnost spisovné češtiny* (1978) užívána, nepovažujeme za příliš šťastné. Vzhledem k úzkému vztahu hovorového jazyka s jazykem mluveným (ať již samotnou *hovorovost* definujeme jakkoli; srov. Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 91) je nasnadě, že spojení typu *hovorová výslovnostní varianta* je podobně tautologické jako např. spojení *mluvená výslovnost*.

⁹ Domníváme se, že znělá souhláska ve výslovnosti ovlivňuje u některých pisatelů i podobu grafickou, srov. nezanedbatelné počty výskytů tvarů *drez, *drezu v korpusu ČNK SYN, které pocházejí i např. z celostátních tištěných deníků.

Zvláště u hesla *dres* je tedy ve výkladových slovnících češtiny zcela patřičně uživatele explicitně na náležitou výslovnost upozorňovat, jak to činí Slovník spisovného jazyka českého, Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, ne však již Nový akademický slovník cizích slov. U slova *dres* se projevil značné, statisticky relevantní rozdíly mezi jednotlivými sociologickými kategoriemi zkoumaných mluvčích. Oproti respondentům mladšího a středního věku vyslovují znělou podobu výrazně častěji lidé vyššího věku; podstatný rozdíl byl shledán rovněž mezi vysokoškoláky a mluvčími se základním vzděláním, u nichž se [z] opět vyskytuje frekventovaněji. Vzhledem k relativně nízké celkové četnosti znělosti se u výrazu *servis* odlišnosti mezi těmito kategoriemi většinou neprojevily tak výrazně, aby je bylo možné označit za statisticky relevantní, avšak i zde je možné konstatovat podobné tendence; významně vyšší podíl znělosti byl prokázán pouze při srovnání skupiny starších respondentů oproti mladým.

3.2 Kolísání s/z u proprii

Poslední šestici zkoumaných výrazů, kterými se budeme se zřetelem na kolísání s/z blíže zabývat, tvoří vlastní jména *Mars*, *Klaus*, *Kraus*, *Hans*, *Chelsea* a název ISO¹⁰. V případě kosmonyma *Mars* zapojeného do věty *Opravdu se na Marsu vyskytuje voda?* byla opět zkoumána výslovnost nepřímého pádu. 83 % respondentů vyslovilo kodifikovanou podobu [marzu], 17 % pak zvolilo variantu [marsu]. Vzhledem k tomu, že metoda výzkumu byla záměrně zvolena tak, aby pokud možno zcela eliminovala působení psaného textu, nepředpokládáme, že by takto poměrně vysoký výskyt neznělosti byl ovlivněn grafikou (nebylo by pak možné vysvětlit, proč se u jiných proprii, která v grafice obsahují s realizované však naprostou většinou mluvčích jako [z], tento faktor neprojevil). Ve srovnání s mladou generací vyslovili podobu [marsu] statisticky významně častěji respondenti z kategorie nad 60 let (rozdíly mezi ostatními sledovanými kategoriemi nebyly takto výrazné). Protože skloňování jména *Mars* dříve prokazatelně kolísalo,¹¹ lze

---

¹⁰ Jde o mezinárodně užívaný název organizace pro normalizaci, který vychází z řeckého slova *ἴσος* (*isos*) ve významu ‚stejný‘ a je obvykle interpretován jako zkratka anglického spojení *International Organization for Standardization*; více viz <<http://www.iso.org/iso/about/about>> (cit. 2016-02-09).

¹¹ Příruční slovník jazyka českého ještě u významu ‚jméno jedné z planet‘ uvádí genitivu *Marta* nebo *Marsa*, Slovník spisovného jazyka českého následně *Marsu*, řidčeji *Marta*; Výslovnost spisovné češtiny (1978) a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost pak už výhradně *Marsu* [-zu]. Ačkoli je Slovník spisovného jazyka českého obvykle v uvádění výslovnosti, pokud je od grafické podoby odlišná, velmi důsledný, v případě varianty *Marsu* zachycena není. Nabízí se tedy otázka, zda jde o záměr a kodifikátoři v době vzniku slovníku považovali za jedinou spisovnou realizaci výslovnost [marsu], nebo o náhodné opomenutí. Nedlouho po vydání dotyčného dílu Slovníku spisovného jazyka českého však F. Daneš (1965) v Naší řeči konstatoval, že u slova *Mars* v nepřímých pádech pronikla znělost do spisovného jazyka, takže se přikláníme spíše ke druhé z možností.

se domnívat, že znělá souhláska u nepřímých pádů rovněž pronikala do jazyka postupně, proto si u starších mluvčích dané varianty stále ještě významněji konkurují, podoba [marsu] se totiž vyskytla u plné čtvrtiny z nich. Tuto výslovnostní variantu je však podle našeho názoru možné v současnosti vnímat spíše jako hyperkorektní, za „nepřirozenou“ ji již v 60. letech 20. století označil F. Daneš (1965).

Osobní jména *Klaus* a *Kraus* výslovnostně kolísají rovněž pouze v nepřímých pádech. Protože se tato propria frekventovaně vyskytují jako příjmení českých nositelů, a to mnohdy u známých osobností, byla zapojena do vět tak, aby z kontextu vyplývala jasná jazyková interpretace (*Klaus* může být např. i německé rodné jméno): *Bez Václava Klause by nebyla kuponová privatizace* a *Show Jana Krause má vysokou sledovanost*. V obou případech shodně 95 % respondentů použilo znělou variantu [klâuze], respektive [krâuze], lze tedy konstatovat, že úzus běžných českých mluvčích příliš rozkolísaný není a silně tíhne ke znělosti.¹²

Zastavme se nyní ještě blíže u výslovnosti jména bývalého českého prezidenta Václava Klause, které je i v současném mediálním diskurzu poměrně frekventované, na čemž se podílí také fakt, že nositeli stejného příjmení jsou rovněž další známé osobnosti z téže rodiny – Livia Klausová a Václav Klaus ml. V souvislosti s výzkumem jazykového managementu v Českém rozhlasu (viz Havlík a kol., 2015) jsme totiž zaznamenali, že si profesionální rozhlasoví mluvčí kolísání znělosti u příjmení *Klaus* uvědomují, tuto problematiku tematizují a v minulosti se pokoušeli zjistit, která z podob je náležitá, respektive kterou sám nositel preferuje. Podle více zdrojů z Českého rozhlasu se zde traduje, že si V. Klaus přeje být vyslovován s neznělým [s]. Jak však doplnil jeden z informátorů, tato výslovnostní podoba rozhodně není vždy dodržována (srov. Havlík a kol., 2015, s. 119), což potvrzuje i naše osobní zkušenost s poslechem projevů rozhlasových mluvčích.

Kvůli ověření informace o preferované výslovnosti autorka tohoto článku e-mailem kontaktovala Institut Václava Klause. Tiskový mluvčí Petr Macinka zaslal 4. 5. 2015 vyjádření: *bývalý prezident Václav Klaus nemá v tomto ohledu žádnou „silnou“ preferenci. Po konzultaci s ním a i s několika členy jeho rodiny (zejména s Václavem Klausem ml.) se však lze přiklonit k jistému upřednostňování zvukové podoby [klause/klausovi/klausová], před [klauze/klauzovi/klauzová].* Pokud však budeme sledovat, jak sám V. Klaus své příjmení v praxi autenticky vyslovuje, díky možnosti sofistikovaného vyhledávání v archivu zvukových záznamů Českého rozhlasu¹³ zjistíme, že ke kolísání nedochází, ale ve všech 5 relevantních případech se vysky-

---

¹² Po nahlédnutí do zdrojových dat je patrné, že pouze 5 mluvčích vyslovilo zároveň neznělou podobu [klâuze] i [krâuze]; ostatní zaznamenané výskyty neznělosti tedy pocházejí od respondentů, kteří daný jev evidentně nerealizují konzistentně, případně u nich může i totéž jméno nahodile kolísat. Pro zajímavost lze dodat, že pouze jediný člověk vyslovil nezněle nejen tato dvě příjmení, ale rovněž i výše probírané proprium *Mars* (šlo o vysokoškolsky vzdělaného Pražana z nejstarší věkové kategorie).

¹³ Prezentační webová aplikace, která vznikla v rámci projektu Zpřístupnění archivu Českého rozhlasu pro sofistikované vyhledávání (NAKI DF11P01OVV013), je přístupná na webových stránkách <<https://naki.ite.tul.cz/>>.

tuje jednoznačně souhláska znělá. (Zachytit projevy, v nichž sám nositel vyslovuje své jméno v jiném než přímém pádě, bývá bez možnosti přímého dotazu většinou obtížné, u V. Klause se to podařilo, ne však u L. Klausové a V. Klause ml.)

Fakt, že V. Klaus mírně upřednostňuje, aby jeho příjmení bylo vyslovováno se [s], avšak jak se ukázalo, sám používá [z], se může jevit na první pohled jako velmi překvapivý, nicméně při výslovnostních výzkumech se s podobnými situacemi lze setkat poměrně často (srov. např. komentář k výsledkům dotazníkového průzkumu od R. Buchtelové a J. Hůrkové, 1981). I přes veškerou upřímnou snahu je totiž introspektivní pozorování mnohdy značně zkrslující.

Posledním vlastním jménem, v němž znělost kolísá pouze v nepřímých pádech, je antroponymum germánského původu *Hans* (bylo zapojeno do věty *Znáš obrazy Hanse von Aachen?*). Celkově bylo zachyceno 14 různých výslovnostních podob, z nichž však 10 lze označit za varianty okrajové, protože je užito vždy pouze 5 nebo i méně mluvčích. Nejfrekventovanější (v 56 %) bylo vysloveno [hance], dále v 17 % [hanse], v 16 % pak [hanze] a jen ve 2 % [handže]. Jak je z výsledků patrné, nejedná se zde o znělostní kolísání jen u souhlásek *s/z*, ale rovněž u *cdz*. Vlivem předcházející nazály [n] bývá totiž v češtině frikativa *s* často artikulačně asimilována¹⁴ na afrikátu *c* (srov. např. obvyklou výslovnost *Slovensko* jako [slovencko]), respektive frikativa *z* na afrikátu *dz* (srov. např. *Honza* [hondza]). Celkově lze však na rozdíl od příjmení *Klaus* a *Kraus* konstatovat u jména *Hans* převahu neznělých podob.

Větší množství variant, celkem 16, výzkum prokázal také v případě názvu anglického fotbalového klubu *Chelsea* (testovaná věta: *Londýnský klub Chelsea opět vyhrál*). Za zmínku však stojí pouze absolutně nejfrekventovanější podoby [čelzi:] – 81 % a [čelsi:] – 10 %. U tohoto jména se silně projevuje tendence cizích proprií ke znělosti – ačkoli se *Chelsea* v britské i americké angličtině vyslovuje jako [ˈtʃelsi], tedy s neznělou souhláskou, která koresponduje s písmenem *s* v grafické podobě, při fonetické adaptaci dochází v češtině velmi často ke změně na [z].

Tentýž jev, i když v mnohem omezenější míře, je pak možné pozorovat i u realizace názvu *ISO* (zkoumaná věta: *Norma ISO má mezinárodní platnost*). U 12 % respondentů se totiž vyskytla podoba [ʔizo], respektive [ʔi:zo], přičemž znělostní změnu *s* → *z* je snad v případě těchto mluvčích možné vysvětlit tendencí i u tohoto (zřejmě nikoli všeobecně známého) pojmenování vnímat souhlásky [s] a [z] pouze jako dvě obměny téhož fonému se základní variantou [z]. Pro úplnost doplníme, že varianta [ʔizo] byla vyslovena v 81 % případů, 3 % mluvčích zvolila hláskování [ˈi:ʒes'ʔo:], zbývající část pak tvoří 11 dalších různých

---

¹⁴ Tento typ artikulační asimilace není podle kodifikační příručky *Výslovnost spisovné češtiny I* (1967, s. 60) ortoepický, avšak v současném úzu převažuje. Z fonologického hlediska by bylo možné dvojice hlásek *s/c* a *z/dz*, pokud následují po *n*, pokládat za volné varianty téhož fonému. Blíže k této problematice viz Štěpánová, v tisku.

podob (ovlivněných např. spelováním) zaznamenaných pouze u jednoho, maximálně dvou mluvčích.

4 Výsledky – kolísání *k/g*

Kolísání souhlásek *k/g* bylo možné pozorovat celkem u 20 zkoumaných lexémů. Převážnou většinu z nich tvoří obecná slova (17; viz tabulka 1). Opět je nutno zmínit, že některé z dále analyzovaných výrazů byly do výzkumu zařazeny především kvůli sledování jiných fonetických aspektů než kolísání znělosti, avšak pro úplnost zde pojednáme i o těch, u nichž byl výskyt znělostního protějšku zaznamenán pouze např. u jediného mluvčího.¹⁵

4.1 Kolísání *k/g* u slov obecných

Nejprve se budeme zabývat skupinou anglicismů končících v původní grafické podobě na *-ing*; zkoumány byly jejich nepřímé pády a také adjektiva od nich odvozená. Ačkoli u výrazů *marketing* a *marketingový* již Slovník spisovného jazyka českého uvádí i počeštěnou pravopisnou podobu, tj. *marketink*, *marketinkový*, na základě korpusového průzkumu variant ČNK SyD (V. Cvrček – P. Vondříčka, 2011) lze zjistit, že varianty s *-k-* se v psaných textech vyskytují jen řídce (kolem 3 %). Rovněž v mluvené češtině jsou za ortoepické považovány jak podoby [marketɪŋgu], [marketɪŋgovi:], tak i [marketɪŋku], [marketɪŋkovi:]. Z výsledků výzkumu výslovnostního úzu vyplývá, že varianty s [k] se zde sice objevují častěji než v grafice, avšak znělost stále silně převažuje: 88 % [marketɪŋgu], 84 % [marketɪŋgovi:]. Statisticky relevantní rozdíly se projeví především mezi jednotlivými věkovými kategoriemi. Pro obě zkoumaná slova platí, že nejvyšší frekvence neznělých podob připadá na nejstarší mluvčí, naopak u mladé generace se již vyskytují velmi zřídka. Je také možné vysledovat (ne však vždy statisticky významnou) tendenci k úbytku neznělých podob v závislosti na rostoucím vzdělání.

Pozoruhodné výsledky přinesl výraz *leasing*.¹⁶ Toto slovo je v češtině poměrně nové, výkladové slovníky jej zachycují od 90. let 20. století, a to výhradně v původní, nepočeštěné grafické podobě; doporučená výslovnost je [li:zɪŋk], gen. [li:zɪŋgu] (viz též A. Polívková – J. Hůrková, 1993). Pravopisné adaptaci

---

¹⁵ To je případ např. slova *tragédie*, u něhož se předpokládalo především kolísání vokalicé kvantity (k tomu viz Štěpánová, 2015), avšak u jednoho respondenta se vyskytla i podoba [trake:dije] (mohlo se jednat pochopitelně o náhodné přehnutí). Obdobně byli u výrazu *supermarket* zaznamenáni pouze dva mluvčí, kteří realizovali podobu [supermarget], a slovo *hypermarket* vyslovil jako [hipermarget] jen jeden respondent. Na okraj doplníme, že se jednalo o tři rozdílné muže z nejstarší věkové skupiny, čili ani jeden mluvčí nebyl co do znělosti komponentu [-marget] konzistentní.

¹⁶ Adjektivum *leasingový* do průzkumu nebylo zahrnuto z metodologických důvodů (nižší frekvence výskytu), více viz Duběda a kol. (2014b).

typu *lízink zřejmě brání mj. i nechtěná asociace se slovesem *lízat*. Aktuální výzkum výslovnostního úzu ukazuje, že genitivní tvar [li:ziŋgu] sice z 63 % převažuje, avšak výskyt neznělých podob [li:ziŋku] je mnohem vyšší než u výše komentovaného *marketingu*. Opět se projeví statisticky významné rozdíly mezi věkovými i vzdělanostními skupinami – výskyt [k] je vyšší u starších a také u méně vzdělaných mluvčích. Rovněž se zde vyskytla výrazná genderová odlišnost: mezi ženami je častěji (v 45 %) zastoupena neznělost než mezi muži (v 29 %).

Mnohem dříve přejaté výrazy *trénink* a *tréninkový* se naopak v současné češtině náležitě zapisují výhradně s *k*, podoby *trening*, *training* uvádí naposledy Příruční slovník jazyka českého, ve Slovníku spisovného jazyka českého jsou již zmíněny pouze v závorce u hesla *trénink* s poznámkou „dříve psáno též“. Rovněž kodifikovaná výslovnost je neznělá, tj. [tre:niŋk], gen. [tre:niŋku]; [tre:niŋkovi:]. V úzu si však hlásky *k/g* silně konkurují – neznělé podoby se v otázce *Nechtěl bys po tréninku zajít na pivo?* vyskytly pouze v 52 %, ve větě *Marie odjela na tréninkový pobyt* pak dokonce jen ve 49 %. Na rozdíl od výše zmiňovaných, mnohem později přejatých slov *marketing*, *marketingový* a *leasing* se ve výslovnosti výrazů *trénink* a *tréninkový* neprojevují relevantní rozdíly mezi jednotlivými věkovými a vzdělanostními kategoriemi. Významné odlišnosti jsou však spojeny s kritériem genderu (stejně jako u substantiva *leasing* lze u žen zaznamenat mnohem častěji neznělé podoby s [k]) a také s faktorem místa bydliště (mluvčí z Prahy užívají neznělé varianty častěji, o statisticky relevantní rozdíl jde však pouze u adjektiva *tréninkový*).¹⁷

Další svébytnou skupinu tvoří 5 výrazů, v nichž po souhlásce/písmenu *k* následuje sonora/grafém *r* nebo *l*; jde konkrétně o zkoumaná slova *cyklista*, *motocykl*; *dekret*, *demokracie* a *demokrat*. V Mathesius v roce 1935 konstatoval, že změna *k* → *g* je v těchto přejatých lexémech „v lidové výslovnosti [...] velmi důsledná“ (Mathesius, 1935, s. 98). Po 80 letech výsledky výzkumu ukazují, že znělá souhláska v úzu již rozhodně nepřevažuje. Častěji se vyskytuje ve spojení *kl* (podoby [ciɣlista] a [motociɣl] vyslovilo shodně 19 % respondentů), o něco méně pak v kombinaci *kr* (15 % [demogrაციje], 13 % [demograt], 9 % [degret]). Pokud srovnáme jednotlivé věkové kategorie, projeví se zde statisticky mnohdy až extrémně významné rozdíly. Zatímco v mladé generaci se můžeme se znělými podobami setkat již jen velmi výjimečně (většinou pouze u cca 2 % mluvčích, maximálně pak u 5 % v případě slova *cyklista*), v generaci střední jsou stále o něco častější a u respondentů nad 60 let se ještě objevují značně frekventované (nejméně v 30 % u podoby [degret], nejvíce v 46 % [ciɣlista]). Pozorovat lze také jistou tendenci vyššího výskytu znělosti u méně vzdělaných mluvčích; u výrazů *motocykl*, *dekret* jde mezi osobami se základním a s vysokoškolským vzděláním

¹⁷ Příčiny těchto odlišností se pokusil objasnit M. Havlík (v tisku).

dokonce o rozdíly statisticky významné. U slov *cyklista* a *motocykl* pak lze ještě konstatovat relevantní genderovou odlišnost – znělost je častější u mužů.

Další skupinu apelatív, u nichž výslovnost *k/g* kolísá, tvoří slova *circus* a *bal-kon*, tedy výrazy, v nichž sledovaná souhláska stojí za sonorami *r* či *l*. Zatímco podobu [balgo(:)n] vyslovila pouhá 3 % mluvčích, varianta [cirus] se objevila v 18 % případů, a to významně více u pražských respondentů. U obou výrazů se pak projevuje jistá, statisticky však nerelevantní tendence častějšího výskytu znělosti u starší generace.

V případě výrazu *plakát* stojí kolísající souhláska mezi dvěma samohláskami. Ačkoli je v písmu kodifikována výhradně podoba s *k*, ve výslovnosti se za spisovně považuje jak [plaka:t], tak i [plaga:t]. V úzu podle našich zjištění převažuje spíše znělá varianta [plaga:t] (71 %). U tohoto výrazu se projevuje statisticky relevantní rozdíl mezi vzdělanostními skupinami; lidé se základním vzděláním tíhnou ke [g] častěji než středo- a vysokoškoláci. Stejná, ovšem již nevýznamná tendence souvisí s věkem mluvčích (frekvence [g] roste spolu s věkem). Jako výrazná se ovšem ukázala odlišnost mezi Pražany a Brňany, u nichž je [g] zastoupeno více.

Samostatnou pozornost věnujme nyní substantivu *frekvence*, u něhož jsme výslovnost [fregvence] zaznamenali u 32 % respondentů. Ačkoli by souhláska v podle ortoepické kodifikace neměla vyvolávat znělostní změny, v praxi se tak mnohdy děje (srov. např. poměrně častý výskyt výslovnosti sekundární předložky *kvůli* jako [gvu:li] i u profesionálních mluvčích v médiích). Jak ukázal výzkum J. Volína a R. Skarnitzla (2006), zejména na rozhraní slov lze pozorovat, že hláska *v* je stále více pocítována jako pravidelně se chovající párová souhláska spouštějící regresivní asimilaci znělosti. Domníváme se, že u slov cizího původu, v nichž dvojice *f–v* na rozdíl od domácí slovní zásoby vystupuje jako regulérní dva samostatné fonémy, bude u některých mluvčích ochota znělostně asimilovat souhlásky stojící před *v* větší i uprostřed slov. Nelze však předpokládat, že se tento trend bude nadále výrazně šířit. Pokud se totiž podíváme na výsledky pro jednotlivé věkové skupiny, zjišťujeme, že v největší míře je znělost zastoupena u nejstarší generace, u mladých respondentů mnohem méně (rozdíl je statisticky významný). Není naopak překvapivé, že statisticky významně vyšší podíl znělých podob se vyskytl v Brně (44 % oproti 29 % v Praze), jelikož lze předpokládat, že zdejší mluvčí mnohdy asimilují i před sonorami. Relevantní odlišnost je patrná také mezi muži a ženami – muži vyslovili [g] častěji, což koresponduje se zjištěním J. Volína a R. Skarnitzla (2006, s. 262).

4.2 Kolísání *k/g* u *proprií*

Do výzkumu výslovnostního úzu se nedostala žádná vlastní jména, u nichž lze předpokládat vyšší míru kolísání souhlásek *k/g* (jednalo by se např. o nepřímé

pády proprií typu *Schwarzenberg*,¹⁸ *Duisburg*). Naprostými okazionalismy jsou podoby [laŋkɚ] u příjmení *Langer* a [ʔafka:nista:n] u toponyma *Afghánistán*, vyskytnuvší se (možná omylem) vždy pouze u jediného respondenta. Rovněž u místního jména *Peking*, jehož výslovnost byla zkoumána v nepřímém pádě ve větě *Přestup v Pekingu trval dvě hodiny*, zcela převažovala varianta [pekɪŋgu], podobu [pekɪŋku] realizovalo pouze 5 % mluvčích (nejčastěji z nejstarší generace, rozdíly však nejsou statisticky relevantní).¹⁹

5 Výsledky – kolísání znělosti u dalších souhlásek

Kromě dvojic *s/z* a *k/g* se ještě budeme – již stručněji – věnovat dalším potenciálně znělostně kolísajícím párům souhlásek, a to *c/dz*, *č/dž* a *t/d*. Celkový přehled zkoumaných obecných slov podává tabulka 1.

Již mnohokrát byla v lingvistické literatuře rozebírána výslovnost slova *koncert* (za spisovné byla kodifikačními příručkami považováno vždy pouze [koncert]). Např. V. Mathesius (1935, s. 100) upozornil na podobu [konɔ̃zert] vyskytující se v kultivovaných projevech, s čímž souhlasil i F. Daneš (1965, s. 168); oba autoři zmiňovali rovněž třetí variantu [konzert]. Tu lze chápat jako analogické připodobnění k výrazům typu *konzerva*, *konzole*, *konzum*, především v minulosti mohla vznikat patrně také pod vlivem německé pravopisné podoby *Konzert*, případně jde o disimilační změnu skupiny [nɔ̃z] na [nz] (k tomu viz též poznámku 14). Výsledky výzkumu ukazují, že v dnešním úzu převažuje výslovnost neznělá; varianty [konɔ̃zert] a [konzert] se vyskytly u 20 %, respektive u 9 % mluvčích. Pozoruhodný je statisticky vysoce relevantní rozdíl – u respondentů z Prahy se znělost vyskytovala v mnohem větší míře než u Brňanů, kteří realizovali podobu

---

¹⁸ Na okraj poznamenejme, že zvláště příjmení politika *Karla Schwarzenberga* vyvolává u některých (i profesionálních) uživatelů češtiny výslovnostní nejistotu s ohledem na výběr mezi např. genitivními podobami [švarcɚberka] versus [švarcɚberga]; tohoto výrazného kolísání si v mediálním diskurzu všimli např. tazatelé kontaktující jazykovou poradnu ÚJČ AV ČR v době blížících se prezidentských voleb v roce 2013. Z hlediska jazykového jsou obě varianty opodstatněné. U samotného nositele jsme zaznamenali pouze jedinou situaci, kdy toto příjmení v nepřímém pádě vyslovil. Stalo se tak v druhé debatě mezi prezidentskými kandidáty Karlem Schwarzenbergem a Milošem Zemanem s Martinem Veselovským, vysílané 23. 1. 2013 Českým rozhlasem Radiožurnál. K. Schwarzenberg v případě jména svého strýce Adolfa Schwarzenberga užil zřetelně neznělou podobu, tj. [švarcɚberka]. (Zcela stranou zde ponecháváme rovněž často tematizované, zřejmě však převážně úmyslné výslovnostní kololení toho příjmení, např. [švancɚberk].)

¹⁹ U dvou mluvčích bylo zaznamenáno i úplné vynechání hlásky [g], tj. podoba [pekinu]. Ze sponátního komentáře jednoho takového respondenta víme, že v jeho případě jde o úmysl užívat výslovnostní podobu, která je podle něj „správná“. Zejména u nejstarší věkové kategorie (k níž oba tito mluvčí náležejí) může mít stále jistý vliv skutečnost, že ještě např. Pravidla českého pravopisu z roku 1946 uvádějí u tohoto toponyma kromě podob *Peking* a *Pejpin* i variantu *Pekin*. Ta se řídce vyskytuje i v některých současných textech. Dodejme, že původní výslovnost daného názvu je v čínštině [peɪ³teɪŋ¹] (čísla označují tóny).

[kon^hdzert] pouze ve třech případech, [konzert] dokonce jen jednou. Ne vždy tedy automaticky platí, že pokud se u některého výrazu vyskytne regionální odlišnost, je vyšší podíl znělosti typicky moravským rysem. Lze rovněž konstatovat, že varianty s [d̥z] a [z] více vyslovují spíše starší a méně vzdělaní lidé, odlišnosti mezi skupinami však nejsou významné.²⁰

Mezi zkoumaná slova bylo zařazeno také adjektivum *koncertní*, u něhož můžeme sledovat stejné tendence jako u substantiva *koncert*, i když celkový podíl podob s [d̥z] a [z] zde byl o něco nižší (20 %). V Brně se dokonce u tohoto slova nenašel ani jeden mluvčí vyslovující znělé varianty.

Nečekaně, i když v naprosto zanedbatelné míře znělostně kolísaly i výrazy *penzijní* a *penzion*: zaznamenali jsme vždy po jednom výskytu podoby [pencij^hnⁱ:], [pencijon] a [pencij^o:n]. Tato slova byla pochopitelně foneticky zajímavá zejména z hlediska vokalicke kvantity a artikulační spodoby (i zde převažovaly asimilované varianty se skupinou [nd̥z] nad [nz]).

Kolísání dvojice *č/dž* můžeme pozorovat ve výsledcích výzkumu úzu pouze u proprií. V případě toponyma *Manchester* se znělost (podoby [mand̥žest^hʃ], [mend̥žest^hʃ], [menžest^hʃ]) vyskytla u 4 % mluvčích, zejména starších a méně vzdělaných; lze předpokládat, že zde může jít mj. o vliv běžně se vyskytující výslovnosti názvu látky *manšestr* jako [manžest^hʃ], respektive [mand̥žest^hʃ] (blíže k problematice adaptace výrazů *manšestr* a *Manchester* viz Daneš, 1965, s. 168). Osobní jméno *George* bylo zkoumáno v nominativu (*Film natočil George Lucas*), nejčastější tedy byly varianty [d̥žorč], [d̥žo:rč], případně [d̥žorš], v nichž kvůli pravidelné koncové neutralizaci nelze podíl znělosti určit. Někteří jednotlivci však dané proprium realizovali např. jako [d̥žorče], [d̥žordže], z čehož se lze domnívat, že v nepřímých pádech by ke kolísání znělosti v určité míře docházelo (stranou pak ponechme výslovnost typu [d̥žordž lukas] ovlivněnou tzv. moravskou asimilací znělosti, která se vyskytovala nejen u brněnských mluvčích). Zeměpisné jméno *Los Angeles* sice přineslo více než 60 různých výslovnostních variant, avšak pokud jde o kolísání znělosti *č/dž*, můžeme konstatovat pouze zanedbatelný 1% výskyt varianty [ʔenčls]; pro úplnost dodejme, že naprosto převažovaly podoby s [d̥ž] (91 %), [ž] bylo zaznamenáno v 6 % případů a grafickou výslovnost s [g] užíla 2 % mluvčích.

Poslední znělostně kolísající dvojice, která se ve výzkumu vyskytla, je *tl.d.* Zajímavé jsou z tohoto hlediska zejména příbuzná slova *standard* a *standardní*.

---

²⁰ Laičtí uživatelé češtiny nezřídka považují výskyt podob [konzert] a [kon^hdzert] za zcela nový jev a hodnotí jej obvykle negativně, srov. různé internetové diskuse a poradny, např. <<http://www.odpovedi.cz/otazky/proc-se-v-poslednich-letech>>, cit. 2016-01-27. Takováto výslovnost bývá rovněž hodnocena jako snobská a příznačná především pro umělce, srov. <<http://kouril.bigblogger.lidovky.cz/c/43154/Snobsky-konzert.html>>, cit. 2016-01-27. Názory, že znělé varianty se vyskytují mnohem více v Čechách než na Moravě a ve Slezsku (<<http://www.ontola.com/cs/di/konzert-nebo-konzert>>, cit. 2016-01-27), odpovídají realitě.

Zkoumaný výraz	Výskyt [z]	Zkoumaný výraz	Výskyt [g]
<i>agresivní</i>	0 %	<i>balkon</i>	3 %
<i>ambiciózní</i>	100 %	<i>cirkus</i>	18 %
<i>asijský</i>	98 %	<i>cyklista</i>	19 %
<i>business</i>	91 %	<i>dekret</i>	9 %
<i>design</i>	98 %	<i>demokracie</i>	15 %
<i>diagnóza</i>	99 %	<i>demokrat</i>	13 %
<i>diskuse</i>	84 %	<i>frekvence</i>	32 %
<i>dres</i>	22 %	<i>hypermarket</i>	0 %
<i>filozofie</i>	99 %	<i>leasing</i>	63 %
<i>impulz</i>	99 %	<i>marketing</i>	88 %
<i>kurz</i>	100 %	<i>marketingový</i>	84 %
<i>laserový</i>	97 %	<i>motocykl</i>	19 %
<i>leasing</i>	97 %	<i>plakát</i>	71 %
<i>poezie</i>	100 %	<i>supermarket</i>	1 %
<i>pozitivně</i>	100 %	<i>tragédie</i>	100 %
<i>pozitivní</i>	100 %	<i>trénink</i>	48 %
<i>prognóza</i>	100 %	<i>tréninkový</i>	51 %
<i>próza</i>	100 %	Zkoumaný výraz	Výskyt [d̥]/[z]
<i>realizace</i>	100 %	<i>koncert</i>	28 %
<i>realizovat</i>	100 %	<i>koncertní</i>	20 %
<i>renesance</i>	80 %	<i>penzijní</i>	100 %
<i>resort</i>	93 %	<i>penzion</i>	99 %
<i>režisér</i>	18 %	Zkoumaný výraz	Výskyt [d]
<i>servis</i>	6 %	<i>standardní</i>	16 %
<i>super</i>	0 %	<i>standard</i>	37 %
<i>supermarket</i>	0 %	<i>detektiv</i>	1 %
<i>superstar</i>	0 %		

Tabulka 1 Seznam obecných slov zařazených do výzkumu úzu (2014) s možným kolísáním konsonantické znělosti ve dvojicích *slz*, *k/g*, *cldz* (případně *clz*) a *tl/d*; v sudých sloupcích je uvedena procentuální míra zastoupení podob se znělou souhláskou; tabulka je uspořádána abecedně

U prvního z nich, zkoumaného v nepřímém pádě ve větě *K evropskému standardu to má velmi daleko*, výslovnost [standardu] odpovídající kodifikaci realizovalo pouze 37 % mluvčích, u druhého z nich podobu [standardni:], respektive s artikulační asimilací [standardni:], užilo dokonce jen 16 % respondentů. Při detailnějším pohledu na výsledky se potvrdil předpoklad, že lze zaznamenat tendenci k častějšímu výskytu neznělých podob u méně vzdělaných mluvčích; v případě slova *standard* jde zejména mezi osobami se základním vzděláním a vysokoškolkami o rozdíly statisticky vysoce významné. Souhláska [t], respektive [t̥] se u těchto výrazů objevuje zřejmě vlivem analogie s nominativem a akuzativem

singuláru výrazu *standard* [standart] a přenáší se i do adjektiva. Rovněž může jít o důsledek kontaminace slov *standard* a *standarta*. Není tedy překvapivé, že převažující výslovnost má následně vliv i na grafickou podobu, srov. např. stovky výskytů podob *standart v ČNK SYN, pocházející mnohdy i z významných celostátních deníků, kde texty obvykle procházejí korekturou.

Opačné kolísání, tj. náhrada neznělé souhlásky znělou, se pak zcela okrajově (u 1 % mluvčích) projevilo např. v zakončení adjektiva *koncertní* jako [-dñi:] a rovněž u substantiva *detektiv*. Podoby [dedektif] a [dedekti:f] jsme zaznamenali celkem u 4 mluvčích, přičemž všichni patřili k nejstarší věkové skupině. Proprium *Catherine* pak jeden respondent vyslovil zcela „graficky“ [cadherne], výskyt [d] byl zde tedy způsoben pravidelnou českou regresivní asimilací znělosti.²¹ Naopak u anglicismů *City* a *Peter* předpokládáme, že oba mladí mluvčí, kteří zvolili variantu [sɪdɪ], respektive [pi:dɪ], tak učinili pod vlivem výslovnosti těchto slov v americké angličtině.²²

6 Závěr

V souladu s dřívějšími studiemi týkajícími se kolísání znělosti u přejatých slov a vlastních jmen (viz úvodní část) lze konstatovat, že u páru *s/z* převažuje i v současném úzu tendence k preferenci znělých variant na úkor neznělých. Není však možné ani zde jednoznačně říci, že se znělost šíří a v budoucnu ve všech případech převládne; na výsledné podoby mají totiž vliv takové faktory, jakými jsou např. jazyk původu, doba přijetí slova do češtiny, míra jeho rozšíření, druh kolísajících souhlásek, vliv hláskového okolí. Zejména u apelativ, která se zapisují výhradně se *s* (typ *dres*, *servis*), je možný postupný ústup znělých podob (srov. významné rozdíly mezi mladší a starší generací). Tam, kde je kodifikována dubleta i v pravopise a kde v současnosti převažuje ve výslovnosti znělost (např. *diskuse*, *renesance*, *resort*), bude pravděpodobně situace podobná i nadále, tj. v závislosti na typu projevu, vzdělání mluvčího atp. bude docházet ke kolísání, avšak neznělé varianty budou spíše v menšině. Ve dvojici *k/g* je např. pravděpodobné, že u novějších anglicismů bude znělá hláska *g* zřejmě výrazněji dominovat (srov. substantiva zakončená na *-ing*; snižující se míru grafické i fonetické adaptace zejména u anglicismů konstatovala např. J. Mravinacová, 2005), naopak u dříve adaptovaných výrazů se skupinami *kr*, *kl* bude znělost spíše ustupovat (srov. výsledky pro slova *cyklista*, *motocykl*; *dekret*, *demokracie* a *demokrat*). Přehled nejvýraznějších tendencí souhrnně podává tabulka 2.

²¹ Tento doklad zmiňujeme především jako důkaz, že čeští mluvčí i u principu tzv. grafické výslovnosti (viz Duběda a kol., 2014a) zcela spontánně aplikují u jim neznámých slov cizího původu běžná česká fonotaktická pravidla.

²² Dané výrazy byly zařazeny do vět: *Londýnská City je centrem financí a Ten Angličan se jmenuje Peter Smith*.

Dvojice	Pozice kolisající souhlásky	Typ slov	Grafika	Výslovnost	Výjimky	Vliv sociálních faktorů	Příklad
s/z	uvnitř slova; často mezi vokály	latinismy a grécismy	z	naprostá převaha znělosti	–	–	<i>filozofie</i>
s/z	uvnitř slova; mezi vokály	latinismy a galicismy	dubleta s/z	převaha znělosti	<i>režisér</i> (z jen v 18 %)	znělost ve slově <i>režisér</i> zejména u starších mluvčích	<i>diskuse</i>
s/z	konec slova	latinismy	dubleta s/z	naprostá převaha znělosti	–	–	<i>kurs</i>
s/z	uvnitř slova	anglicismy	s	naprostá převaha znělosti	–	neznělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích (grafická výslovnost)	<i>design</i>
s/z	konec slova	anglicismy	s	převaha neznělosti	–	znělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích	<i>dres</i>
s/z	zejména konec slov	propria	s	převaha znělosti	<i>Hans</i> (více různých výsl. podob; převažuje neznělost)	–	<i>Mars</i>
k/g	původní zakončení <i>-ing</i>	anglicismy	nejednotná	převaha znělosti	vyšší podíl neznělosti jen u dříve adaptovaných slov (s <i>-ink</i> v grafice)	neznělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích	<i>leasing, trénink</i>
k/g	skupiny <i>kr, kl, rk, lk</i>	přejímky z latiny a z románských jazyků	k	převaha neznělosti	–	znělost zejména u starších a méně vzdělaných mluvčích	<i>cyklista, dekret, cirkus, balkon</i>

Tabulka 2 Přehled výrazných analyzovaných skupin slov s ohledem na převažující výslovnostní tendence, které se projeví ve výzkumu úzu (2014)

Ze zkoumaných sociolingvistických kategorií (pohlaví, věk, vzdělání, region)²³ se jako důležitý projevil především faktor věku, dále pak i vzdělání – pokud se vyskytly statisticky relevantní rozdíly, v mnoha z těchto případů více inklinují ke znělosti starší a méně vzdělaní mluvčí, avšak např. u zakončení *-ink* se projevují tendence opačné. V souvislosti s přibývajícím věkem také zejména u anglicismů narůstá podíl tzv. grafické výslovnosti. Genderové hledisko naopak většinou významné není, s výjimkou preference znělého *g* na úkor neznělého *k* u mužů ve výrazech *frekvence, cyklista, motocykl* a slovech s komponentem *-ink*. Tento rozdíl by mohl podporovat např. domněnku, že ženy jsou pečlivější a více respektují normu, avšak zejména vzhledem k tomu, že v mnoha dalších případech se podobné diference neprojevují, je zde namísto vyvozovat obecné závěry pouze s velkou obezřetností (srov. podobné doporučení u J. Volína a R. Skarnitzla, 2006, s. 262). Velmi uvážlivě s přihlédnutím mj. k dlouhodobějším celkovým

²³ Sociálně motivovanému variování výslovnosti u přejímek se podrobně věnuje M. Havlík (2016).

vývojovým tendencím by se rovněž mělo přistupovat ke změnám v kodifikaci, a to jak ortoepické, tak i ortografické, přičemž je nutné brát v potaz, že zvukové a pravopisné jevy jsou obvykle vzájemně provázány.

Pokud jde o faktor původu mluvčích, významné rozdíly mezi Pražany a Brňany se příliš často nevyskytly; pokud ano, není překvapivé, že např. u slov *plakát* a *frekvence* se vyšší podíl znělých variant objevil u moravských mluvčích. Zcela opačnou tendenci však zaznamenáváme u výrazů *circus* a *koncert*, jejichž znělé podoby výrazně častěji vyslovují obyvatelé Prahy. Tento paradox je obtížné přesvědčivě vysvětlit. Je možné uvažovat např. o rozdílu v uplatňování procesu progresivní asimilace znělosti mezi Čechami a Moravou (v kontrastu s jinými zkoumanými slovy zde totiž kolísající souhlásce sonora předchází, nikoli za ní následuje; v domácí slovní zásobě se Moravané na rozdíl od Čechů většinou brání obdobně „nesystémově“ postupné spodobě znělosti ve skupině *sh*), jde však pouze o nepodložené spekulace.²⁴

Je nutné zdůraznit, že výsledky prezentované v tomto textu nemohou přímo sloužit např. jako zdroj pro novou kodifikaci výslovnosti spisovné češtiny, protože předmětem výzkumu byl současný jazykový úzus, nikoli norma. Domníváme se však, že zaznamenané tendence (viz tabulka 2) se do jisté míry mohou odrážet i v projevech oficiálních/veřejných/spisovných, že pro potřebná další zkoumání má provedená analýza přínos přinejmenším metodologický a že poukazuje na jevy, které je vhodné dále sledovat a poznávat. Rovněž je třeba připomenout, že určitou míru kolísání znělosti u cizích slov a vlastních jmen, zvláště pokud nemá vliv na srozumitelnost či úroveň projevu, považujeme za zcela přirozenou a neproblematickou, proti níž nemá smysl vznášet námitky, nebo se jí dokonce snažit jakkoli bránit. Jak již před více než 80 lety poznamenal V. Mathesius (1935, s. 96): „Kolísání se z ní [tj. z výslovnosti] nadobro odstranit nedá, neboť z příčin, které jsem už vyložil, patří k charakteristickým znakům cizích slov, ale přece lze stanovit obecné zásady pro její posuzování a lze říci, které z běžných variant můžeme se stanoviska současné kultivované výslovnosti považovat za vulgární, které mohou platit za korektní a v kterých mezích lze připustit kolísání.“

---

²⁴ Výraz *circus* se užívá rovněž v expresivním významu ‚směšná podívaná; komedie; vzrušená scéna; shon, zmatek, bláznivec; výtržnost‘ (srov. Slovník spisovného jazyka českého), u něhož lze předpokládat i vysokou frekvenci výslovnosti [cɪrgʊs] posilující příznakovost daného lexému. Ačkoli byl zkoumaný výraz zařazen do věty *Děti milují cirkus i kolotoče*, z níž je patrný základní neutrální význam ‚divadlo zprav. pod stanem, kde vystupují artisté, klauni a cvičená zvířata‘, jak jej definuje Slovník spisovného jazyka českého, mohla by i zde být frekvence hlásky [g] existencí expresivní výslovnosti podporována. Tato skutečnost však nevysvětluje regionální zvukovou odlišnost – na Moravě se totiž slovo *circus* vyskytuje v obou významech stejně jako v Čechách (za dialektologickou konzultaci děkují S. Kloferové), pro zdejší skoro úplnou absenci znělých variant je tak třeba hledat jiné zdůvodnění.

LITERATURA A ZDROJE

- ASHBY M. – MAIDMENT, J. (2015): *Úvod do obecné fonetiky*. Praha: Karolinum.
- BUCHTELOVÁ, R. – HŮRKOVÁ, J. (1981): Z oblasti výzkumu spisovné výslovnostní normy. *Jazykovědné aktuality*, 18, s. 111–112.
- CVRČEK, V. – VONDRÍČKA, P. (2011): *SyD – Korpusový průzkum variant*. [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 2016-01-26. <<http://syd.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – SYN. [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 2016-01-26. <<http://www.korpus.cz>>.
- DANEŠ, F. (1964): Some Remarks on the Phonemic Status of Loan-Words in Czech. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 17, s. 162–168.
- DANEŠ, F. (1965): K výslovnosti znělých souhlásek v přejatých slovech. *Naše řeč*, 48, s. 161–171.
- Databáze výslovnostního úzu cizích slov* (2015). [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR a Ústav translologie FF UK. Cit. 2016-01-17. <<http://dvucs.ff.cuni.cz>>.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014a): Loanwords and Foreign Proper Names in Czech: A Phonologist's View. In: J. Emonds – M. Janebová (eds.), *Language Use and Linguistic Structure. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2013*. Olomouc: Palacký University, s. 313–321.
- DUBĚDA, T. – HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2014b): Průzkum výslovnostního úzu u výpůjček a cizích vlastních jmen – metodologické otázky. *Jazykovědné aktuality*, 51, s. 125–141.
- HAVLÍK, M. – JÍLKOVÁ, L. – ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015): Management výslovnosti pravopisně neintegrovaného lexika v Českém rozhlase. *Slovo a slovesnost*, 76, s. 107–128.
- HAVLÍK, M. (2016): Sociálně motivované variování výslovnosti cizích slov. *Časopis pro moderní filologii*, 98, s. 157–173.
- HAVLÍK, M. (v tisku): Proč muži chodí po *tréningu* na pivo a ženy jezdí na *tréninkový* pobyt. In: *Sborník z bohemistické konference „Od počátků k současnosti (1955–2015)”*. Budapešť.
- HŮRKOVÁ, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KUČERA, H. (1958): Inquiry into Coexistent Phonemic Systems in Slavic Languages. In: *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavistics*. The Hague: Mouton.
- MADDIESON, I. (1984): *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MATHESIUS, V. (1932): Cizí slova ze stanoviska synchronického. *Časopis pro moderní filologii*, 18, s. 231–239.
- MATHESIUS, V. (1935): K výslovnosti cizích slov v češtině. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 96–105.
- MRAVINACOVÁ, J. (2005): Přejímání cizích lexémů. In: O. Martincová a kol., *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 187–211.
- Nový akademický slovník cizích slov* (2005). Praha: Academia.
- PALKOVÁ, Z. (1997): *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- POLÍVKOVÁ, A. – HŮRKOVÁ, J. (1993): Leasing, leasingovat? *Naše řeč*, 76, s. 107–109.
- PRAVDOVÁ, M. – SVOBODOVÁ, I. (eds.) (2014): *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů* (1946). Praha: Státní nakladatelství.

- Pravidla českého pravopisu* (1994). Praha: Academia.
- Prezentační webová aplikace pro testování přístupu k archivu* (2014) [online]. Liberec: Technická univerzita v Liberci. Cit. 2016-01-17. <<https://naki.ite.tul.cz/>>.
- Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství / SPN.
- ROMPORTL, M. (1953): K výslovnosti cizích slov v češtině. *Naše řeč*, 36, s. 268–273.
- SKARNITZL, R. (2011): *Znělostní kontrast nejen v češtině*. Praha: Nakladatelství Epoque.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2003). Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013a): Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících (výzva k diskusi). *Slovo a slovesnost*, 74, s. 279–297.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2013b): Výslovnost cizích slov, vlastních jmen, zkratk a některé další fonetické dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč*, 96, s. 117–140.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (2015): Vokalická kvantita v přejatých slovech v češtině: Výsledky výzkumu výslovnostního úzu. *Naše řeč*, 98, s. 169–189.
- ŠTĚPÁNOVÁ, V. (v tisku): Jak se vyslovuje Slovensko? In: *Varia XXIII. Zborník príspevkov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Harmónia, 20.–22. 11. 2013)*.
- VOLÍN, J. – SKARNITZL, R. (2006): Fonologická výjimečnost české znělé labiodentály. In: Z. Palková – J. Janoušková (eds.), *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praha: FF UK, s. 253–268.
- VOLÍN, J. (2007): *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: Epoque.
- VORÁČ, J. (1951): K jazykovému zeměpisu Čech. *Naše řeč*, 35, s. 15–19.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých*. (1967). B. Hála (ed.). 2. vyd. Praha: Academia.
- Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (1978). M. Romportl a kol. (eds.). Praha: Academia.
- ZEMAN, J. (2008): *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Ústav pro jazyk český AV ČR
 Letenská 4, 118 51 Praha 1
 stepanova@ujc.cas.cz